

О. Л. Михальчук

**ВПЛИВ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ НА НАВЧАЛЬНО-
ВИХОВНИЙ ПРОЦЕС СІЛЬСЬКИХ ШКІЛ ВОЛИНИ
У 1960–1980-х рр.**

На сучасному етапі реформування системи освіти в Україні, її адаптації до європейських стандартів особливого значення набуває переосмислення попереднього досвіду функціонування освітянської сфери в українському селі. На особливу увагу заслуговують проблеми взаємодії органів державної влади і освіти, зокрема, державної підтримки сільських шкіл по формуванню сучасної матеріально-технічної бази, вирівнювання “сільської” і “міської” освіти, підняття соціального статусу сільського вчителя.

Проблеми розвитку загальноосвітньої школи досліджуваного періоду розробляються вже з 1960-х років у працях О. Завадської [1] та М. Моторнюка, які розглядали проблеми освіти в умовах побудови “розвинутого соціалізму” [2]. З об’єктивних позицій проблеми соціально-культурного розвитку села, в т. ч. й освіти, досліджували П. Панченко [3], А. Серeda і О. Серeda [4; 5].

Мета даної розвідки — на основі архівних документів висвітлити та проаналізувати політику органів радянської влади щодо сільських шкіл Волині у 1960–1980-х рр., показати негативні наслідки ідеологізації сільських освітніх осередків та проблеми їх працівників.

Головним завданням навчально-виховного процесу в “застійні” роки було виховання “будівника комунізму”, у зв’язку з чим вагомим значення надавалось єдності ідейно-політичного, морального і трудового виховання школярів. Останнє, через орієнтацією на специфіку укладу сільського життя, стало для учнів села першочерговим. Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 23 серпня 1974 року “Про організацію міжшкільних навчально-виробничих комбінатів трудового навчання і профорієнтації” зобов’язувала працівників освіти забезпечити підготовку молоді до праці у сфері матеріального виробництва. В роботі по організації трудового навчання учнів сільської місцевості основну роботу виконували виробничі бригади. До їх обов’язків входила робота на пришкільних навчаль-

но-дослідних ділянках, а головне — на колгоспних полях. На обласному рівні визначалися переможці виробничих бригад. Так, однією з найкращих у Ківецівському районі була учнівська виробнича бригада Олицької середньої школи, яка станом на 1977 рік нараховувала 128 учнів 8–10 класів, що вирощували сільськогосподарські культури на площі 50 га. За рік дитячими силами було зібрано урожаю озимої пшениці по 34,1, столових буряків — 320 і моркви — 400 центнерів з га. Крім догляду за своїми ділянками школярі допомагали і колективним господарствам. Зокрема, у колгоспі ім. Держинського ними зібрано картоплю на площі 12 га та цукрових буряків із 3 га. Учні доглядали і за колгоспним садом [6, 13]. Школярі Озерянської початкової школи Луцького району зібрали для колгоспу “Перемога” 1 т помідорів, 1 т огірків і 4 ц цибулі [7, 73].

Виконання народногосподарських планів стало першочерговим для держави, тому особливо контролювалась профорієнтація у сільських школах. До того ж реальна картина вибору професії підлітків села не задовольняла радянське керівництво. Так, з 1974 по 1978 роки з 3290 випускників шкіл Ківецівського району лише 507 пішли по профілю сільського господарства. І знову летіли звинувачення у бік педагогічних колективів, які “не хотіли працювати з учнівською молоддю, щоб переконувати в необхідності такої правильної професії” [6, 17]. Хоча мали місце і випадки перевиконання плану профорієнтації. Як свідчить аналіз виконання плану працевлаштування молоді за 1977 рік, у Камінь-Каширському районі при потребі 430 працівників у галузь сільського господарства влаштувалось 530 осіб, з них 345 осіб пішли працювати безпосередньо у колгоспи [8, 4].

На виконання державних планів був спрямований і відпочинок сільських дітей. Протягом літнього періоду 1977 року в Камінь-Каширському районі було оздоровлено 5076 дітей. На базі Нуйнівської, Черченської, Хотешівської, Ворокомівської, Видертської СШ працювали табори праці і відпочинку, 210 учнів-старшокласників, які перебували в таких таборах, брали активну участь в суспільно-корисній праці. В районі працювало 2 піонерських табори (районний і міжколгоспний в с. Полиці та с. Добре, де було оздоровлено 400 дітей). В усіх середніх та восьмирічних школах діяли оздоровчі майданчики, в яких перебувало 1610 школярів, які крім відпочинку працювали

на прополці буряку, картоплі, брали участь у збиранні льону [9, 4].

Певна увага в школах приділялась правовому вихованню та запобіганню правопорушень. Питання стану дитячої злочинності заслуховувались на засіданнях комісії у справах неповнолітніх, на нарадах шкіл району, засіданнях методоб'єднань. За підлітками, які стояли на обліку в дитячій кімнаті міліції, закріплювали шефів та громадських вихователів. З метою усунення повторних правопорушень з боку “важких” учнів проводилась індивідуальна робота з їх батьками. Багато уваги з даної проблеми приділялось на уроках з основ радянської держави і права. Кожний класний керівник у своєму виховному плані намічав ряд заходів по правовому вихованню, проводив тематичні вечори і диспути на морально-етичні теми. Значну роль в організації правового виховання відігравали дитячі кімнати міліції [10, 12–13].

Протягом першого кварталу 1967 року Луцьким районним відділом міліції було затримано за правопорушення 15 школярів. Дане питання обговорювалось на нараді директорів шкіл району. Кожен окремий випадок розглядався педагогічними колективами, вживались заходи з метою недопущення подібних випадків у майбутньому. Коли вчительський актив не мав впливу на правопорушника, його переводили в іншу школу. Так, наприклад, учня Городищенської восьмирічної школи Луцького району, який систематично займався дрібними крадіжками, було переведено в сусідню Чаруківську школу [11, 52].

В окремих районах Волинської області фіксували, що не дивлячись на проведену роботу, кількість правопорушень не зменшувалась, а навпаки — зростала. Такі факти мали місце у Любешівському районі. Так, за 1967 р. 12 учнів Любешівської СШ пошкодили 4 вулики на колгоспній пасіці, нанісши при цьому матеріальну шкоду колгоспу на суму 60 крб. Значно частішими, крім випадків бешкетування, були крадіжки. В травні цього ж року учні Любешівської СШ, Прохідської ПШ, В'язівенської ВШ у складі 8 осіб під час обідньої перерви викрали з магазину с. Проходи 13 пляшок вина. Учні Рудківської початкової школи було зроблено крадіжку з галантерейного магазину на загальну суму 111 крб. Всі факти

злочинів свідчили про “недостатню роботу класних керівників з проблемними дітьми” [12, 18].

Крім трудового і правового, важлива роль відводилась і атеїстичному вихованню школярів. На виконання Постанови Колегії Міністерства освіти УРСР від 11.10.1968 р. “Про стан науково-атеїстичного виховання у школах учнів Української РСР” потрібно було систематично вивчати та глибоко аналізувати стан антирелігійної пропаганди і вживати заходів по поліпшенню цієї роботи в навчально-виховному процесі. У документі вказувалось на докорінне поліпшення контролю і керівництва за станом науково-атеїстичного виховання учнів як на уроках, так і в позаурочний час. Наголошувалось на необхідності створення у кожній школі атеїстичних куточків, гуртків, роботою яких повинні керувати найкращі вчителі, обізнані з атеїстичною пропагандою [13, 4].

У закладах освіти було створено певну систему атеїстичного виховання учнів. Найбільш поширеними формами роботи були лекції, бесіди, атеїстичні тематичні вечори, ранки, усні журнали, конференції, гуртки. Останні були основою для формування світогляду дітей. На базі гуртків розгортались інші форми позакласної атеїстичної роботи: проводились вечори, ранки, усні журнали. Так, лише у 1971–1972 н. р. у сільських школах Камінь-Каширського району було створено 11 гуртків “Войовничий атеїст”, яким було охоплено 247 учнів. У даному напрямку працювали і шкільні бібліотеки. Їх працівники оформляли виставки атеїстичної літератури, організовували обговорення книг [14, 2], районні практичні конференції по атеїстичному вихованню, екскурсії до Львівського музею атеїзму [15, 23] та ін.

Основна світоглядна робота школи зводилась до заперечення сутності релігії. Першочерговим завданням вчителів було створення системи доказів відсутності Бога. Слід зазначити, що при вивченні усіх дисциплін гуманітарного циклу, що мали безпосередній вплив на формування особистості дітей, в процесі вивчення певного предмету педагоги створювали систему атеїстичного виховання, втрачаючи при цьому сам зміст навчального матеріалу. Наприклад, вчителька біології Тоболівської СШ Камінь-Каширського району, вивчаючи з восьмикласниками тему “Імунітет”, на конкретних прикладах на-

магалась довести про шкідливість релігійних переконань про різні захворювання, вказувала на переможну боротьбу науки з релігією [14, 2].

Важливою ланкою антирелігійної політики в школі була індивідуальна атеїстична робота з учнями. Такий вид роботи був включений у плани виховної роботи класних керівників. Особливу увагу вчителі повинні були приділяти дітям з сімей євангельських християн-баптистів. До того ж за такими учнями класні керівники змушені були вести психолого-педагогічні спостереження, складати індивідуальні плани виховних заходів, вести облік спостережень за результатами своєї роботи, які висвітлювались на педагогічних нарадах [14, 33–34]. Діти сектантів залучались до громадської та суспільно-корисної праці. Певна робота проводилась педагогами і за місцем проживання. Особливо контролювалась організація вільного часу дітей [7, 17]. Як свідчать архівні дані, у деяких місцевостях спостерігається результативність індивідуальної атеїстичної роботи в школі. Так, вчителька Кримненської ВШ Камінь-Каширського району працювала з ученицею, батьки якої були “віруючими”, і як наслідок — дівчина порвала з сектантством і вступила на заочний відділ Горохівського сільськогосподарського технікуму [14, 3]. Разом з тим слід відзначити, що реальна практика педагогічних колективів щодо формування матеріалістичних поглядів в учнів мала ряд недоліків. Непоодинокими були випадки, коли керівники шкіл та вчителі замість проведення систематичної виховної роботи застосовували методи адміністрування до дітей з віруючих сімей [12, 18].

Позитивним явищем виховного процесу у шкільних сільських закладах Волині можна вважати краєзнавчу роботу. Так, 18–20 травня 1978 р. в смт. Цумань пройшов 21-й районний зліт юних туристів-краєзнавців. Краєзнавча робота потребувала клопіткої дослідницької діяльності. В усіх середніх (13) і восьмирічних (28) школах Ківерцівського району було призначено відповідальних за туристсько-краєзнавчу роботу. Юні туристи Суської СШ зібрали цікавий регіональний матеріал про діяльність підпільної організації, яка діяла в роки війни [18, 9]. Загалом у школах району працювало 23 краєзнавчих гуртки, в яких працювало 319 учнів. Широкого розмаху набула організація учнівських експедицій. В даний період в школах райо-

ну було 324 експедиційних загони, якими було охоплено 5260 школярів. Слід зазначити, що кожний загін мав конкретне завдання. Так, червоні слідопити Жорнищенської ВШ повинні були встановити імена всіх односельчан, які брали участь у Великій Вітчизняній війні. На основі зібраного матеріалу виготовити альбоми: “В боях відстояли Вітчизну свою”, “До таємниць природи”, “Мистецтво належить народів” [19, 24].

Однак варто відзначити, що в ході вирішення завдань комуністичного виховання вчителі не могли належним чином викладати навчальний матеріал, оскільки при вивченні будь-якої теми вчителі повинні були звертати увагу на виховний потенціал матеріалу, що вивчався на уроках, часто нехтуючи фактичним матеріалом. Такий підхід до навчання не міг не позначитись на якості знань учнів.

Як свідчили результати інспекторської перевірки шкіл Камінь-Каширського району у 1969–1970 н. р., учні, які вчилися на “4” і “5”, склали лише 25,7%. До того ж школярі мали недостатні правописні навички, в окремих — надзвичайно бідний словниковий запас. Як наслідок, учні не справлялись з навчальною програмою. Наприклад, у Заліській ВШ не змогли написати диктант на позитивну оцінку 55,5% четверокласників. Ще гіршою була ситуація у Добровицькій ПШ, де із завданням не справилось 60% третьокласників [20, 9]. У 1973–1974 н. р. більш ніж кожен третій школяр району вчився виключно на трійки. За цей рік по району не встигав 51 учень. Найбільше таких школярів було у Видертській, Нуйнівській, Грудківській, Боровненській, Черченській, Піщанській та Сошичненській школах [21, 62]. Найгірше становище спостерігалось з математичними знаннями, оскільки значна частина дітей мала низькі обчислювальні навички. Так, у Нуйнівській СШ Камінь-Каширського району успішність восьмикласників з алгебри складала лише 48% [20, 9]. За результатами написання контрольної роботи з алгебри у 8 класі Мстишинської ВШ Луцького району з 13 учнів 9 одержали двійки [7, 1].

Фронтальна інспекторська перевірка роботи шкіл Любешівського району, яка проводилась в січні 1967 р., також показала надзвичайно низькі знання учнів з основ наук. Результати контрольних робіт, проведених за завданнями райвно, показали, що фактичні знання учнів були значно нижчі від

показників успішності на кінець минулого навчального року. У Щитинській школі із загальної кількості 322 учні, що писали контрольні роботи, не справились з ними 178 осіб, або 55%. Особливо незадовільні знання виявили учні восьмого класу з алгебри та геометрії. Завдання виконувало 19 учнів, з них 2 одержали незадовільну оцінку, а 17 — взагалі не справились із завданням [12, 11]. Низькі знання з фізики і математики виявили учні Ветлівської СШ. Під час проведення контрольних робіт виявилось, що учні зовсім не засвоїли програмного матеріалу. В результаті тільки 68% частково справились з контрольною роботою. Слабкий рівень знань з фізики і математики показали учні Бірківської та Березичівської шкіл [22, 35]. Становище не покращилось і в наступні роки. Так, станом на 1976 н. р. у школах району переважаючою оцінкою знань учнів залишалась “трійка”. Лише 34,8% учнів навчалась на “4” і “5”, причому кількість таких учнів у порівнянні з минулими роками залишалась незмінною [22,32]. Перевірка якості знань, проведена у Любешівському районі вже у 1980 р., показала, що у Березичівській ВШ 50% учнів 5 класу не засвоїли програмний матеріал з російської мови [23, 8].

Отже, якість знань учнів ставала фактично другорядною справою, оскільки політика держави у 1960–1980-х рр. була спрямована на виховання “будівника” розвинутого соціалізму і комунізму. У навчально-виховному процесі сільських шкіл усіх рівнів на першому місці було трудове, правове, атеїстичне виховання. Крізь призму виховання “нової людини” здійснювався і навчальний процес, в результаті чого знижувався якісний рівень знань учнів. Крім того, на нашу думку, зайвою була орієнтація учнів сільських шкіл на роботу саме у сільському господарстві, вони повинні були мати “вільний доступ” до вибору професій. Значні перегиби відзначаємо і в атеїстичному вихованні, яке відбувалось всупереч проголошеній у радянській Конституції свободі слова. В особливо важку ситуацію потрапляли діти із сімей так званих “віруючих”, тобто сектантів, які мусили роздвоюватись між віруючими батьками і посиленним атеїстичним тиском вчителів у школі.

У подальших дослідженнях варто звернути увагу на якісний склад вчителів та матеріальну базу сільських шкіл Волині у 1960–1980-х рр. та їх вплив на навчально-виховний процес.

Джерела та література

1. Завадская О. А. Развитие общеобразовательной школы Украины в период строительства коммунизма (1959–1968). — К., 1968.
2. Моторнюк М. М. Соціальна роль загальноосвітньої школи. — К., 1976.
3. Панченко П. П. Сторінки історії України ХХ століття: (Українське село: поступ, сподівання, тривоги). — К., 1995.
4. Серета А. М. Проблеми соціально-культурного розвитку села (60–70-ті рр. ХХ ст.) // Автореферат дис.... канд. істор. наук. — Запорізький держ. університет. — Запоріжжя, 1994.
5. Серета А. М., Серета О. В. Розвиток соціально-культурної інфраструктури села // Історія українського селянства. Нариси в 2-х т. — Т. 2. — К., Наук. думка, 2006. — С. 493–502.
6. Державний архів Волинської області (далі: ДАВО). — Ф. Р-3097. — Оп. 1. — Спр. 284.
7. ДАВО. — Ф. Р-925. — Оп. 2. — Спр. 252.
8. ДАВО. — Ф. Р-612. — Оп. 2. — Спр. 309.
9. ДАВО. — Ф. Р-612. — Оп. 2. — Спр. 305.
10. ДАВО. — Ф. Р-612. — Оп. 2. — Спр. 228.
11. ДАВО. — Ф. Р-925. — Оп. 2. — Спр. 257.
12. ДАВО. — Ф. Р-1031. — Оп. 3. — Спр. 9.
13. ДАВО. — Ф. Р-1031. — Оп. 3. — Спр. 20.
14. ДАВО. — Ф. Р-612. — Оп. 2. — Спр. 227.
15. ДАВО. — Ф. Р-3097. — Оп. 1. — Спр. 288.
16. ДАВО. — Ф. Р-1031. — Оп. 3. — Спр. 57.
17. ДАВО. — Ф. Р-612. — Оп. 2. — Спр. 308.
18. ДАВО. — Ф. Р-3097. — Оп. 1. — Спр. 287.
19. ДАВО. — Ф. Р-3097. — Оп. 1. — Спр. 105.
20. ДАВО. — Ф. Р-612. — Оп. 2. — Спр. 244.
21. ДАВО. — Ф. Р-612. — Оп. 2. — Спр. 250.
22. ДАВО. — Ф. Р-1031. — Оп. 3. — Спр. 37.
23. ДАВО. — Ф. Р-1031. — Оп. 3. — Спр. 71.

Анотації

Михальчук О. Л. Влияние государственной политики на учебно-воспитательный процесс сельских школ Волыни в 1960–1980-х гг.

В статье автор, основываясь на архивных материалах, анализирует проблемы народного образования в сельской местности Волыни в 1960–1980-х гг. В центре внимания — влияние государственной политики на учебно-воспитательный процесс в сельских школах Волыни.

Michalchuk O. L. Influence of the state policy on the educational process of village schools in Volyn in 1960s–80s.

Considering archive records, the autor analyzes the problems of popular education in Volyn villages in 1660–80s. The influence of the state's politics on the educational process of Volyn rural schools.

В. В. Міщанин

**ЗАКАРПАТСЬКА МОЛОДЬ В ШКОЛАХ ФЗН:
НАВЧАННЯ ЧИ ЗМУШЕНА МІГРАЦІЯ?**

Дослідники за останні роки створили значну кількість літератури, в якій на основі архівних і документальних матеріалів по-новому висвітлено таку важливу подію в історії українського селянства, як колективізація. Оpubліковані також матеріали про методи її проведення і на західноукраїнських землях, після їх возз'єднання з Українською РСР. Підкреслюється, що тут цей процес здійснювався шляхом прямого копіювання “досвіду”, набутого в східних областях України, не враховуючи особливостей регіону. Процес колективізації сільського господарства не обминув і наймолодшу область України — Закарпатську (що була створена 22 січня 1946 р.).

Однак донедавна хід колективізації в історичній літературі представлявся тільки в позитивному плані. І лише в останні роки, з появою доступу до архівних матеріалів, розкрито ряд негативних явищ, які породила колективізація. У даній статті ми вводимо в науковий обіг нові архівні матеріали, які характеризують методи проведення колективізації в Закарпатській області та її негативні наслідки для села і, насамперед, сільської молоді.

Відразу ж після визволення Закарпаття Червоною Армією в жовтні 1944 р., новообрана Народна Рада Закарпатської України (НРЗУ), провівши земельну реформу 1944–1946 рр., намітила і проведення колективізації сільського господарства краю, здійснення якої лягло на Закарпатський обком КП(б)У і облвиконком. 1948–1949 рр. стали переломними роками у проведенні колективізації Закарпаття, або роками “масової колективізації”.

Саме в цей період і з'являється багато незадоволених примусовою колективізацією. У місцевої влади було кілька способів